

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSK MAANEDSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

VED
CL. ESKILDSEN OG H. LAUSTEN-THOMSEN

INDHOLD:

P. Feddersen Jensen:
Af Visby Sognekronike.

Nr. 4, 13. Aarg.

1. Okt. 1936.

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Vejen Trælasthan del A/S

leverer alt i Trælast, Krydsfiner, amerik. Eg „Insulite“ og andre Bygningsartikler - - - - - Eget Savværk, Pakkasefabrik, dansk Gran og Eg, samt Stoletræ

VEJEN TRÆLASTHANDEL A/S Telef. 47

GRAM

KØLEANLÆG

for ethvert Formaal

Brødrene Gram A/S
VOJENS.

Køb dansk Arbejde!

Det danske Gødnings-Kompagni A/S

København

Nykøbing F., Odense, Aalborg, Struer, Aarhus, Esbjerg, Sønderborg

Ældste og største
Gødningsforretning
i Danmark

Eneste Fabrikanten
af Superfosfat
her i Landet.

Salgskontor for Danmark for

A/S Dansk Svovlsyre- & Superphosphat-Fabrik

Støt dansk Industri

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

København F.

KABELVÆRK • TRAADVÆRK • VALSEVÆRK

N. MIKKELSEN SØRENSEN

Murermester og Entreprenør

Ndr. Fasanv. 217 Tlf. C. 4520, Taga 1700 og 1717

KØBENHAVN

H. Rasmussen & Co.

Aktieselskab.

Frederiksgade 37-39. Telf. 59.

Odense.

Jernstøberier.

Gummistøvler

De Forenede Teglværker

Akts. ved Aarhus Akts.

Kontor: Parkallé 15,

Telf. 644. Aarhus. Telf. 6444.

Facadesten, Tagsten, Radialsten, glass. Tagsten og Mursten.

GraastenBank A/S

Kontortid 9—12 & 2—5

Lørdag 9—1

GRAASTEN

Spare- og Laanekassen i Aarhus.

St. Torv 6. Aarhus. Telf. 101

Kontortid: 10—1 og 3—6.

Forlang **Gulvtæpper**

fra

Sønderjyds Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY

Højer

Vejen Sparekasse.

Kontortid 10—12 og 2—4.

VEJEN.

Strik og væv med

Sønderberg - Garn

fra

A/S Det Nordiske
Kamgarnspinderi,

SØNDERBORG

Spare- & Laanekassen
for Kolding By og Omegn

Stiftet 1856

Reservefond ca. 1 1/2 Million

Kuranstalten

Gl. Skovridergaard

Silkeborg - Tlf. 514 og 515

Overlæge V. STARCKE

træffes pers. Tlf. 514: 11-12.

Tlf. 156: 2-3.

Forlang Prospekt.

Dampmøllen Viktoria

Aktieselskab

ODENSE

AKTIESELSKABET

Svendborg

Øxenbjerg

Dampmøll

Svendborg.

Sønderjyds Teglinde

Nordre Fasanvej 217

Telf. C. 4520 - Taga 1700 -

Taga 1717 - København N.

Facadesten, flammede Sten.

Tagste

Alle Bygningsartikler

SLÆGTSFORSKERNE'S BIBLIOTEK

Sønderjyllands Befrielse

En Bog for alle,

der er interesseret i Sønderjylland. Dels en Fremstilling af det begivenhedsrige Tidsrum mellem 1700 og 1721, da det store Opgør mellem de nordiske Nationer fandt Sted, dels en indgaaende Skildring af Kampene om Sønderjylland, hvorved vi befriede vor sydligste Landsdel for fremmed Overherredømme og lagde Grunden til den første Genforening.

»Danmark-Norges Deltagelse i den store nordiske Krig, Sønderjyllands Befrielse«, som Bogen hedder, er baade saglig og livlig. Forfatteren, Oberstløjtnant *Jens Johansen*, har paa en aldeles glimrende Maade udnyttet det Kæmpemateriale af nyt og betydningsfuldt Stof, der har staaet til hans Raadighed. Han har ogsaa forsynet Bogen rigeligt med Illustrationer og Kort, saa at man kan faa det fulde Udbytte af Læsningen.

5,75

Gyldendal.

Støt Danskheden ved vor Sydgrænse! ~

***Vær med til at føre H. P. Hanssens Arbejde
videre! ~***

Giv et Bidrag til H. P. Hanssens Mindefond! ~

H. C. Formann

(Frm. F. Meyer & Co.)

Telf. 3521

KRONPRINSESSEGADE 54

København K.

BRØDR. MÆHL

Engelsk Skrædderi

Silkegade 13 — Hj. af Pilestræde

Central 2195 - - København

SCHØNBERGS PAPIRVAREFABRIK
Aktieselskab

Vesterbrog. 29 KØBENH. Tlf. C. 7210-7211

DANSK BØLGEPAP EMBALLAGE

FLEMMING G. WULFF
VEKSELERER & BANKIER

Christian IX's Gade 1 København K.

Telf. Central 10 008 & 10 020

A. AXELSEN & CO.

VEKSEL- OG BANKFORRETNING

Frederiksberggade 14 København K.

Aktieselskabet

M. J. BALLIN'S SØNNER

København

Adams Transport Co.

Transport- & Speditions-Aktieselskab

Grundlagt 1884

Transport
Flytning

Spedition
Opbevaring

København,
Danasvej 30

Aarhus,
Dyngkarken 43

A/S BRITGOODS

Telf. 1036 - - - Ny Toldbodgade 8
København K.

For knap 11 Øre daglig

har man 2 Gange aarligt i **Landbrugslotteriet**

Chancen for en Gevinst paa

80,000 Kroner

Lodsedler til 1. Klasse sælges i disse Dage

1/1 Seddel Kr. 1,30, 1/2 Seddel 80 Øre hos

Kollektørerne og i Hovedkollektionen Frederiksbergg. 2, Kbhv.

TAASTRUP TEGLVÆRK

Aktieselskab

Telefoner 4 og 441

Mursten - Kalk - Mørtel

Hugo Dorph
Taastrup

Telefoner: 2 - 77 & 333

Drengekonsfektionsfabrik

Axelsen & Thomsen

Aktieselskab.

Slotsgade 10-12. Telef. 1565.

Slagelse.

A/S E. NIELSEN'S
mek. Stenhuggerier.

Grundlagt 1797.

Aldersrogade, København.

Københavns Metalstøberi
& mekanisk Værksted

(Knud Heckscher)

Wilkenvej 8. Telf. 10705

København F.

Andreasen & Henningsen

Ingeniører.

Dyrkøb 3, Telf. 8646.

København K.

Aktieselskabet

J. C. Modeweg & Søn

København

Alfred Benzon

København

C 194

Halmtorvet 29.

Folkebanken
for Als og Sundeved A/S

Kontortid: 9-1, 3-5

SØNDERBORG

Buhl's
Sundheds-
Korset

Kun egge med
det indvirkende
Gummibånd

**NORDISK
KORSETFABRIK**

Amaløge 37 - København Tlf. 3328

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Af Visby Sognekronike

ved P. FEDDERSEN JENSEN

Trøjborg.

Trøjborgs Historie fortaber sig i den mørke Middelalder. Ingen ved, hvornaar og af hvem det første Trøjborg er bygget, og hvorfra Navnet stammer. J. Steenstrup gætter paa, at Trøjborg er opkaldt efter det af den gamle græske Digter Homer besungne Troja, der til alle Tider, og saaledes ogsaa i Middelalderen, har spillet en stor Rolle.

Ligesom flere af vore ældste Borge er Trøjborg af Hensyn til Forsvaret bleven lagt i et Uføre, i Kanten af Engen og Mosen, der i gamle Dage let har kunnet sættes under Vand af Sejersbækken.

Nu staar der paa Stedet en anselig Ruin omgivet af dobbelte Voldgrave og en Park med aarhundredgamle Træer, der er et Sær-syn paa den skovfattige Egn.

Det var Storbonden Knud Lausten Knudsen, som i Aaret 1854 lod den prægtige, men yderst forfaldne Renaissanceborg nedrive, og efter Sigende skyldes det et Tilfælde, at en Del af den blev staaende som Ruin. Man fortæller, at Nedbrydningsarbejdet standsede ved, at Broen over Voldgraven gik i Stykker under de tungtlæssede Vogne, og at Ejeren ikke vilde have Ulejlighed med at lade den gøre i Stand, da han ikke havde Brug for flere Sten.

Selve Gaarden, som Knudsen blev Ejer af 1851, havde 68½ Td. Hartkorn; men desuden hørte der til Godset 1050 Td. Land Fæstegods samt Hedegaard med 1000 Tdr. Land.

Ved Fæstebøndernes Frikøb af deres Jord skal Knudsen have indvundet en større Pengesum end den, han havde givet for hele Godset.

I over trekvart Aarhundrede har Ruinen og dens nærmeste Om-givelser været saa godt som overladte til sig selv. Vejr og Vind har tæret slemt paa den, og Naturen har haft Ro til paa egen Haand at skabe en ejendommelig og stemningsrig Idyl omkring de gamle Mure og Voldgrave.

Borgen, en af Landsdelens smukkeste, som fik denne triste Skæbne, var bygget 1580 af den holstenske Adelsmand Peter Rantzau, der var kommet i Besiddelse af Trøjborg Gods ved Mageskifte med Kong Frederik den Anden. I Aarhundreder havde Godset hørt

under Ribe Bispestol, men var ved Reførmationen gaaet over i Kongens-Eje.

Nogle af de første Ejere af Trøjborg, vi hører om, er Limbækkerne, af hvem Dronning Margrete købte Godset for bag efter at overlade det til Biskoppen i Ribe, der sammen med sine øvrige Godser fik det lagt ind under Viborg Ting. Dette er Oprindelsen til de kongerigske Enklaver i Vestslesvig, der styredes sammen med Kongeriget og ikke blev regnet for hørende med til Hertugdømmet Slesvig.

Fra en Sokkel af hugget Granit, men ellers bygget af røde Mursten, hævdede Peter Rantzaus Borg sig over hvælvede Kældere med fire sammenbyggede Fløje i to Etager op over Parkens Træer. Fra Afsatserne paa de sand- og granitstensprydede svejfede Gavle stirrede siddende Stenløver med Vaabenskjolde i Forlabberne som Sfinxer ud over den flade Egn. I hver af Slottets fire indvendige Vinkler var der anbragt et mangelkantet Taarn, hvis kobbertækkede Spir ragede op over Slottets Tage. Nord fra førte Vindebroen over til Slottets Portal, der var forsynet med en prægtig Overbygning af Sandsten, som i Guld og stærke Farver bar Peter Rantzaus og hans Hustrus Vaaben samt en Stentavle med et tysk Vers, hvori Peter Rantzau med ikke ringe Selvfølelse lader Slottet selv fortælle sin Historie:

Det ofte citerede Vers kan gengives saaledes paa Dansk:

Fra Arilds Tid jeg Trøjborg hed,
læs vid're, vil du ha' Besked.
Da Frederik den Anden var
i Danmark den, som Kronen bar
og otte Aar med Sverrig stred,
hans Oberst Daniel Rantzau hed.
For Heltedaad paa Krigens Veje
erhverved' han mig da til Eje.
Ved Varburg faldt min Herre god,
han ingen Børn sig efterlod.

Hans Broder fik min Sag da lagt
for Kongen og i Orden bragt.
For Vamdrup bort man byttet' mig,
Peter Rantzau nu tilhører jeg.
Fra Grund han lod mig ny opbygge
— Gud raader ene for min Lykke —
sin Konge og sin Æt til Ære,
som her du ser mig Borg at være,
alt i det Herrens Aar, vi skrive
med femten Hundred firsindstyve.

Oven over Verset staar med store Bogstaver: »Omnia vanitas« (Alt er Forfængelighed) og nedenunder, ligeledes paa Latin: »Skatte du sanker, og Borge du bygger, som dø du ej skulde. Dør du i Morgen, ej du ved, hvem der skal eje dit Gods« — Ord, der illustreres af de nuværende Orngivelser.

Det var i Adelen Glanstid, Renaissancetiden, da Adelen havde Magt og Rigdom, Raad til at bygge og Forstand paa at bygge, at Trøjborg rejste sig med Taarne og Spir. Ved Udenlandsrejser og Studier i fremmede Lande havde flere danske Adelsmænd erhver-

Trøjborg Ruin.

vet sig Kundskaber, Lærdom og Kunstforstand, og faa Adelsmænd har vel bygget saa meget som Rantzauerne. Af de ca. 50 Borge, Slægten ejede i Holsten, Sønderjylland og paa Fyn, blev ikke mindre end 30 opbyggede paa ny. Ti Aar efter at Trøjborg er færdigbygget, har Peter Rantzau Ahrensburg i Holsten fornyet og udstyret med overdaadig Pragt. Hans Slægtning, den lærde Henrik Rantzau, som selv var en stor Bygmester og den unge Kong Kristian den Fjerdes Raadgiver paa Byggeriets Omraade, berømmer i stærke Ord Ahrensburgs Skønhed. »Væggene skinner af Guld og Purpur,« skriver han.

Saa fik Peter Rantzau endda Tid til at bygge nye Kirker i Ahrensburg og Visby. I Familiegravstedet paa Ahrensburg lod han i

levende Live et prægtigt Gravmæle rejse over sig selv; men baade dette og Kistens Sølvbeslag er nu forsvundne — omnia vanitas!

Peter Rantzau er den eneste af Trøjborgs adelige Ejere, hvis Navn er almindelig kendt af Egnens Befolkning, hvilket ikke bare skyldes den Omstændighed, at han er Slottets Bygherre. Lige til vore Dage har der i Folkemunde holdt sig et Sagn om, at han ikke kan finde Ro i sin Kiste paa Ahrensburg, men om Natten maa til Trøjborg for at vanke hvileløs rundt paa Markerne, hvor han er bleven truffet raslende med en Landmaalerkæde.

Dette Sagn kunde tyde paa, at han er kommen i Besiddelse af fremmed Jord paa uretmæssig Maade, hvilket da ogsaa de gamle Dokumenter i Trøjborg Arkiv bekræfter.

Herremændene var mere og mere gaaet over til at blive Jordbrugere og lagde stadig mere Jord ind til Hovedgaardene. Imod Lov og Ret, i hvert Fald mod gammel Sæd og Skik, tog de af Fæstejorden, der fra Arilds Tid var lagt ud til Bøndernes Brug, og en Følge af, at Hovedgaardenes Jordtilliggende blev større, var, at ogsaa Hoveriet voksede.

Foruden Fæstegodset hørte der til Trøjborg 14 Selvejergaarde, af hvilke de fleste laa i Døstrup Sogn. Ogsaa over Selvejerne havde Herremændene i Tidens Løb erhvervet sig Overhøjhedsret. Selvejeren maatte ved Ejerskifte betale Herremanden en vis Kendelse og var heller ikke helt fri for Landgilde og Hoveri.*)

I Skødet, der overdroges Peter Rantzau, gaves der ham Ret til at tilkøbe sig Ejendomsretten til de nævnte 14 Selvejergaarde, og allerede Aaret efter, at han er bleven Ejer af Trøjborg, hører vi, at alle Selvejerne er gaaet ind paa at blive Fæstere, rigtignok »mere af Frygt end af Villighed«, erklærede de senere.

Men denne Handel kom Selvejerbønderne bitterligt til at fortryde, og det ser ud til, at de kun har ventet paa Peter Rantzaus Død for at faa Lejlighed til at afkaste Herremandsaaget. Samme Aar P. Rantzau døde, 1602, indgik de til Kongen med en Klage over, at han ikke havde holdt de skriftlige Løfter, han havde givet dem, da de for 22 Aar siden solgte deres Gaarde til ham. Han havde »opkrævet 3—4 dobbelt Landgilde og med stor utilbørlig Trældom og Arbejde til Trøjborg dem besværet, laant dem bort til fremmed Herskab at maatte føre Ris fra Trøjborg Stavn og Grund til de Friser deres Dige, og efter hans Død havde de ingen Forbedring

---

*) Det følgende i dette Afsnit er gengivet efter M. H. Nielsen: Godske Rantzau og Selvejerne i Lø Herred (Sønderj. Aarb. 1895).

fornummet«. Fra Lovrup klagede man over, at der var taget Jord fra nogle Gaarde og lagt ind til andre Fæstegaarde.

Sagen kom for ved Herredsting, Landsting og tilsidst ved Kongens Retterting, der holdtes i København 1606, og den daværende Ejer af Trøjborg, P. Rantzaus Brodersøn Godske Rantzau, kom til at bøde for sin Formands Synder. Det paa denne Tid ret usædvanlige skete: Retten gav Bønderne Medhold og dømte Godske Rantzau til at give dem deres Gaarde tilbage og erstatte dem deres Tab.

Han nøler med at efterkomme Dommen og gør det først, efter at Bønderne igen har klaget til Kongen, og Godske Rantzau har modtaget et hvast Kongebrev, hvori det hedder: »Det er os (Kongen) ulideligt, at vort elskelige Danmarks Riges Raads Domme ikke mere skulde agtes og anses« — og videre: »at I ved at foragte vore Domme forgriber Jer mod Vor Højhed«. Brevet truer tilsidst med Anvendelse af andre Midler, for at Bønderne kunde faa deres Ret.

Det hjalp. Ved en Skrivelse af 28. Marts 1607 opfordrede G. R. Selvejerbønderne til at komme med en skriftlig Fortegnelse over, hvad de kræver, og allerede den 30. Juni stævner han dem til Møde paa Trøjborg og »tilstiller dem deres Pendinge. Hver af dem modtog sin Anpart tilfulde, takkede hannem for gode Betaling og var hermed fuldkommelig tilfredsstillet«.

Kristoffer Rosenkrans til Kogsbøl, Præsterne i Visby og Døstrup og Herredsfogden i Randerup m. fl. har underskrevet Forligsdokumentet som Vitterlighedsvidner, og 2 Selvejerbønder har bekræftet Forliget med deres Underskrift.

Dersom Selvejerne har ventet, at de nu igen havde deres Gaarde paa samme Vilkaar som for 27 Aar siden, blev de skuffede, thi i Mellemtiden var Hoveriet blevet betydelig forøget; men dette havde de ikke i Sinde godvillig at finde sig i. I de næste 14—15 Aar staar Striden mellem Herremændene og Bønderne om Hoveriet, og denne Strid medførte en Mængde Retssager. Gang paa Gang nægtede baade Selvejere og Fæstere Herremanden Lydighed og udeblev fra Hovarbejdet, og Godske Rantzau klager til Kongen over »de ondsksfulde Bønder, der lige fra den Dag, han kom til Trøjborg, har gjort ham Livet bittert, surt og svært«.

I Sagen om Hoveriet trak Bønderne her som alle Vegne det korte Straa. Men de vestslesvigske Bønders lange, udholdende, sejge Modstand har uden Tvivl været medvirkende til, at Bønderne paa Trøjborg Gods fik bedre Kaar end de fleste, for ikke at tale om, at det Bondeslaveri, som Herremændene var kendte med fra deres holstenske Godser, intet Indpas fik her.

Ejere af Trøjborg.

Johan Limbæk.

Claus Limbæk.

1407 købte Dronning Margrete Trøjborg af Claus Limbæk og lagde det under Ribe Bispestol.

Ved Reformationen bliver Kongen Ejer.

1569—1602 Peter Rantzau.

1602—1616 Godske Rantzau, P. R.s Brodersøn.

1616—1658 Daniel Rantzau, G. R.s Søn.

1658—1679 Hans Adolph Buchwald, gift med Daniel R.s Datter Anna Dorthea.

1679—1739 Otto Frederik Buchwald, H. A. Buchwalds Søn.

1739—1761 Frederik Buchwald, O. Fr. B.s Søn.

1761—1771 Grev Frederik Moltke, gift med Fr. Buchwalds Datter

Ida Hedevig.

1771—1776 Carl Adolph Plessen, Ida Hedevids anden Mand.

1776—1830 Kancelliraad Holst.

1830—1851 Amtmand Neergaard.

1851—1906 Knud Lausten Knudsen og Sønnen Hans Oksen Knudsen.

1906—1927 Boy Højer.

1927 Statsdomæne.

Kirken.

Ti Aar efter at P. Rantzau havde Trøjborg bygget færdig, i Aaret 1590, rejste han en ny Kirke i Visby, og ved Byggeriet anvendte han ogsaa Stenene fra den gamle, der skønnes at have været en romansk Kampestenskirke med Korrunding.

Den nye Kirke fik intet Kor, men en svejftet Østgavl og et mægtigt Taarn med et højt, gennembrudt Spir, hvis Fløj naaede op til den anselige Højde af 43 m eller 7 m over Rundetaarns Højde.

Trods sin Ungdom har Kirken i Tidens Løb været underkastet adskillige, desværre for det meste uheldige Forandringer. Det høje Taarn, der havde faaet en truende Hældning, blev i 1857 erstattet med det nuværende, hvis spidse Spir er trykket ned mellem fire ret klodsede Gavle. En Arkitekt fra Ribe, der havde paataget sig Taarnbyggeriet, vilde lade det hældende Spir trække ned ved Hjælp af Tove, og en Mængde Mennesker var mødte for at hale; men Spirit var ikke til at rokke. Selv da man havde faaet Bjælkerne halvt savet over, kunde man ikke faa det ned. Det kom først, da Bjælkerne var helt gennemsavede; fortæller gamle Folk i Sognet.

Under Taarnet var der en Kælder med aaben Begravelse, indrettet af den bekendte Godsforvalterfamilie Clausen fra Trøjborg, og oven over Gravkælderens havde Familien sin Kirkestol i Taarnrummet, der den Gang gik i eet med Kirkerummet. I Kælderens stod der tre eller fire Kister, og den sidste, der var bleven begravet her, var H. A. Brorsons Fætter og Svoger, Provst Clausen, der var Præst i Visby 1754—1778. I Rummet stod der opstillet en smuk blaalig Sten, hvis tyske Indskrift berettede, at dette Gravsted var indrettet

Visby Kirke

af Familien Clausen, og at den, der handlede imod dette Foretagende, maatte vente sig Guds Hævn.

Ved det nye Taarnbyggeri lod man sig ikke anfægte af denne Trusel. Kisterne blev taget op og gravet ned paa Kirkegaarden, og hvis man kan tro de Fortællinger, der endnu gaar om denne Tildragelse, skete det endda af Arbejds mændene paa en raa og usømmelig Maade. Gravkælderens blev tilkastet, Taarnrummet blev Vaabenhus, og Kirken fik Indgang i Vest. Den Clausenske Kirkestol blev taget ned, og Gravstenen blev lagt ind i Vaabenhuset foran Kirkedøren, hvor dens Indskrift i Løbet af de sidste 15 Aar er bleven afslidt og ulæselig. Den lød saaledes:

»Anno 1716 haben der damahlige Amtsverwalter und Hausvoigt zu Lygum Closter auch Gevollmägtiger des adeligen Guthes Troyburg Niko-

las Clasen und dessen Ehefrau Marg. Hed. Clasen Gegenwärtigen Begräbnis Keller sampt darauf gesetzten Stühle vor sich und ihren Erben nach Einhalt der darauf erworbenen und im Kirchenbuch eingeführten Schöte bauen und verfertigen lassen. Sollte jemand dawider handeln, wird er die Rache Gottes gewärtigen.«

Paa flere andre Maader er Kirken bleven vanrøgtet. Nogle gode Kalkmalerier fra det 17. Aarhundrede af de 12 Apostle i Legemstørrelse var bleven overkalkede, og ingen i Sognet anede deres Tilstedeværelse, før de i 1924 blev afdækkede; men det viste sig desværre, at de ikke kunde restaureres, fordi Kalkpudsen under Billederne var uholdbar.

Heldigvis var der ved Kirken bleven bevaret saa meget af det gamle, at Kirkerummet nu, efter at det er blevet grundigt og kyn­digt restaureret af den dygtige, nylig afdøde Arkitekt Hansen fra Ribe, trods alt det nye, der er kommen til, har bevaret sit gamle Præg.

Alterbordet og Altertavlen er af samme Alder som Kirken. Det første er af svært Egetræ, »prægtigt, enkelt, umalet, meget fint Arbejde,« skriver Dr. Haupt. Altertavlen har smukke Søjler og Friser i ægte, ren og skær Renaissancestil. Den udskaarne Døbefont med Baldakin er ligeledes af Egetræ og harmonerer smukt med Alteret. Med Undtagelse af et stort og godt udført Krucifiks, der sandsynligvis ogsaa har haft Plads i den gamle Kirke, er alt, hvad der findes i Kirken, fra Tiden efter Reformationen.

Sognepræster.

Andreas Jacobsen	1590—1598
Ebbe Lagesen	1599—1616
Lauge Andersen Wedel	1617—1629
Hans Rasmussen	1629—1655
Frederik Johansen Koch	1655—1696
Bagge Friis	1696—1701
Jens Gregersen	1701—1754
Johan Hioronymus Clausen	1754—1778
Andreas Friedrich Schamvogel	1778—1807
Nicolaus Boysen	1807—1808
Christian Albrecht Posselt	1808—1812
Daniel Jacob Mathiesen	1812—1822
Jørgen Simon Jessen	1822—1834
Christian Mandix Schou	1834—1843
Hans Broge Berg	1843—1857
Frederik Gustav Eyer­mann	1857—1867

Gustav Tycho Seeger	1867—1908
Niels Møller	1908—1922
Martin Hansen	1922—1932
Ejnar Høgel	1932

Hans Rasmussen, Bagge Friis og Jens Gregersen døde i Visby og blev alle tre begravede i Kirken; de to førstes Gravsten ligger nu i Vaabenhuset. I B. Friis' Tid byggedes Præstegaardens nuværende Stuehus. (Se Billedet Side 70.)

Efter Schamvogels Død boede hans Enke i mange Aar i Enkesædet lige over for Præstegaarden. Huset staar endnu og har senere været beboet af Lærerne Kaysen og Smith. — Chr. Mandix Schou var udpræget Rationalist og troede ikke, hvad han skulde prædike, skriver Seeger i sin Sognekrønike. I Sommeren 1843 rejste han til Før, hvor Kristian den 8. opholdt sig, og bad Kongen om at give ham sin Afsked som Præst og hjælpe ham til et andet Embede. Næste Aar fik han en Plads som Branddirektør paa Sjælland. — Posselts Hustru arvede Søndergaarde, og Manden tog da sin Afsked som Præst og overtog Gaarden. Eyermand fik sin Afsked i 1867, fordi han ligesom de fleste andre danske Præster nægtede at aflægge Troskabseden til den prøjsiske Konge, og Holsteneren Seeger bliver derefter Præst i Visby i 41 Aar.

Degne og Førstelærere.

Johannes Petersen nævnes 1698 (og 1672?)	† 1728
Johannes Johansen	1728—1780
Johannes Johansen	1780—1808
Christian Hansen	1808—1844
Enevold Thomsen	1844—1859
Gottlieb Ulrik Kaysen	1859—1867 († 1894)
Peter Petersen Smith	1867—1899 († 1932)
Wilhelm Voss	1899—1920
Peter Feddersen Jensen	1920

I de sidste 260—270 Aar har der kun været 9 Degne og Førstelærere i Visby. De 7 af dem døde her, og lige til nu har man vidst, hvor de seks havde deres Gravsteder paa Kirkegaarden. Nu er kun Enevold Thomsens, Kaysens og Smiths Gravsteder fredede.

I en Egeplanke i Degnestolen i Kirken staar indskaaret med tydelige og klare Bogstaver og Tal: Johannes Petersen 1672 (samt et Hagekors!) Det maa sandsynligvis være den samme Mand, der 1698 og 1701 nævnes i Kirkebogen som Degn i Visby. Hans Søn Johannes

Johansen fik Embedet efter sin Fader og bliver igen efterfulgt af sin Søn Johannes. De tre Johannes'er, Søn efter Fader, sidder altsaa som Degne i Visby i omkring 130 Aar.

Christian Hansen, der var født i Randerup, var ikke Seminarist, men havde aflagt den foreskrevne

»Provsteeksamen«. Hans yngste Søn Mads Hansen (1817–1913) var Væver, senere Graver ved Kirkegaarden, og boede til sin Død i Visby i det gamle Hus Vest for Skolen. Han blev næsten 96 Aar gammel og var rask og

Mads Hansens Hus.

aandsfrisk højt op i Alderen og som et Leksikon at gaa til for dem, der vilde vide Besked om Sognets Historie. Seeger har flittigt benyttet ham som Kilde ved Udarbejdelsen af sin Sognekronik. — Ulrik Kaysen mindes af sine Elever med stor Ærbødighed. Han var Søn af den ansete Lærer Knud Kaysen i Ballum, hvis Skole var bleven udnævnt til

»Normalskole«, hvor Lærere kunde søge Vejledning i Undervisning. Knud Kaysen var naturligvis en Lærer af den gamle Skole. Hans Undervisnings Særkende var Katekisationen med Tampen som Tilbehør. Sønnens Undervisningsform var en mere naturlig Samtale, som Børnene syntes bedre om og fik større Udbytte af, »og han slog aldrig, det var nok, naar han saa paa os; men var der undtagelsesvis en Dreng, der ikke kunde lade

Præteenkesædet i Visby. Kaysen og Smiths Hus.

»Normalskole«, hvor Lærere kunde søge Vejledning i Undervisning. Knud Kaysen var naturligvis en Lærer af den gamle Skole. Hans Undervisnings Særkende var Katekisationen med Tampen som Tilbehør. Sønnens Undervisningsform var en mere naturlig Samtale, som Børnene syntes bedre om og fik større Udbytte af, »og han slog aldrig, det var nok, naar han saa paa os; men var der undtagelsesvis en Dreng, der ikke kunde lade

sig nøje med det, tog Kaysen, Kæmpe som han var, Drengen og holdt ham ud i stiv Arm,« fortæller hans gamle Elever. I flere Aar havde han været Hjælpelærer hos Faderen, der paa sine gamle Dage underviste tredie Slægtled i Skolen. Han var Lærer i Ballum i 60 Aar. Da Ulrik Kaysen fik Embedet i Visby, tog han Faderen med hertil. Paa Visby Kirkegaard ligger Fader og Søn ved hinandens Side. Den gamles Gravsten er rejst af »hans Disciple over deres nidkære Lærer«, Sønnens af »taknemmelige Venner og Elever i Visby Sogn«.

Ulrik Kaysen døde først 1894 og kunde have været Lærer i Visby i mange Aar; men ogsaa han fik sin Afsked 1867, fordi han ikke vilde aflægge Troskabseden. Han blev i Visby som Leder af Lø Herreds Brandforsikring. Hans Eftermand P. Smith, der kom hertil fra Sølsted, tog sin Afsked 1899, men døde først 1932, 93 Aar gammel.

Kancelliraad Holst til Trøjborg, Præsten Jørgen Jessen og Hustru Anna, født Lautrup.

Med Kancelliraad Holst, der købte Trøjborg 1776, gik Godset over i borgerligt Eje. Ingen af de tidligere adelige Ejere synes at have boet her til Stadighed; men Kancelliraad Holst tog med sin Familie Ophold paa Slottet og boede der til sin Død i over 50 Aar.

Alle Visby Sogns Jorder med Undtagelse af den vestligste Gaard i Gerup, der hørte under Schackenborg, var Fæstejord under Trøjborg, der ogsaa endnu havde Fæstegaarde i flere af de andre vestslesvigske Sogne. Fæstebøndernes Jord, der hidtil var bleven drevet i Fællesskab, blev kort efter Holsts Overtagelse af Godset udskiftet og adskilt ved Grøfter i Fenner. For Agerjordens Vedkommende skete dette 1780 og for Engenes 10 Aar efter; men Bønderne i Mollerup havde dog lige til 1870 et større Stykke Fællesjord liggende.

Kancelliraad Holst var Præstesøn fra Nybøl i Sundeved. Hans Hustru Margrethe Elisabeth, hvis Familienavn ikke nævnes i Kirkebøgerne, stammede fra det frisiske, og det er formodentlig hende, der havde skaffet Pengene til Gaardkøbet. Da Kancelliraad Holst og hans eneste Søn Gerhård senere nævnes som Ejere af Lytjen-

horn ved Læk, kan man maaske slutte, at det er denne Gaard, Fru Holst stammer fra.

Familielivet paa Trøjborg tegner sig ikke som nogen Idyl for Eftertiden. Fru Holst var uanselig, aandelig indskrænket og meneskesky, og den eneste Datter, der 16½ Aar gammel var bleven gift med Ejeren af Kobbermøllen ved Flensborg, Josias Thorstraten, voldte Forældrene mange Sorger. Slottet forfaldt mere og mere.

Da Kancelliraad Holst døde 1829 og Hustruen Aaret efter, blev Godset solgt ved Auktion til Ejeren af Gunderslevholm og Amtmand over Præstø Amt, Kammerherre de Neergaard. Seeger fortæller, at Gerhard Holst til Lytjenhorn efter sin Faders Død bad Moderen om at maatte faa Trøjborg, men at hun nægtede ham det, og at Sønnen af Fortvivelse herover hængte sig selv.

Løsøreauktionen paa Trøjborg varede i flere Dage, og kostbare og værdifulde Ting, der fra gammel Tid havde haft Plads paa Slottet, spredtes for alle Vinde.

*

Livet i Præstegaarden har heller ikke været lutter Idyl i de Aar, »Digterinden Anna« og hendes Mand Jørgen Jessen boede der som Præstefolk (1822—1834).

I 40erne og 50erne var hendes Navn kendt over hele Landsdelen gennem hendes Digte i »Dannevirke« under Mærket »Anna«, og hendes mærkelige Livsskæbne huskes endnu af enkelte gamle. En Vinstok, som hun har plantet ved Præstegaardens Sydmur, staar endnu som et Minde om hende.

Anna Christiane Lautrup er født i Aabenraa 1794. To Aar efter flytter Familien til Brede, hvor Faderen er Præst i 49 Aar (1796—1845). Baade Faderens og Moderens Slægt stammede fra Tinglev. Farfaderen var Sømand og levede paa sine gamle Dage hos Sønnen i Brede, Morfaderen var Møllebygger, og der var flere Præster og Præstekoner i Familien.

Hun voksede op i Napoleonstiden og fulgte i Tankerne Helten paa hans eventyrlige Færd. Vi var jo hans Forbundsfæller, og der kom franske Soldater til Brede. Anna havde da sine første Elskovsdrømme og gemte siden som Minde om en fransk Officer en af Alderdom gulgraa Handske, et Brev og en visnet Rosenknop.

Tiden var rig i Kunstens og Digtningens Verden. Goethes og Schillers, Oehlenschlägers, Blichers og Ingemanns Værker fandt ogsaa Vej til Brede Præstegaard, og den unge Pige havde rige Evner,

et modtageligt Sind og Sans for Naturen og Digtningen, og hendes Fader sørgede for, at hun fik en god Undervisning. Han forberedte unge Mennesker til Universitetet, og hun er sandsynligvis bleven undervist sammen med dem. I hvert Fald var hun godt hjemme i fremmede Sprog og skrev især sit eget smukt.

I Præstegaarden i Døstrup havde hun ligestemte Veninder, især Præstedatteren Hanne Koch, der siden blev gift med Lærer Kaysen i Emmerlev. I 1849, da hun efter sin første Mands Død opholder sig hjemme hos Faderen i Brede, staar hun tit ved Væggen og ser over mod Døstrup og mindes sin Ungdom og sine Besøg hos Veninden:

»O, hvor fløj jeg fuld af Lykke
hen ad velbekendte Vej.
Dobbelt grøn var Markens Smykke,
tifold blaa hver Glemmigej.
Venligt straalte, lig en Stjerne,
Kirkespiret i det fjerne.

— — —
Mangen Sommeraften stille
ved min Boligs Væg jeg staar.
Medens milde Taarer trille,
mindes jeg de svundne Aar.«

Den Mand, hun blev gift med, Præsten Jørgen Jessen, var en Bondesøn fra Vedsted ved Vojens og har maaske været Elev hos hendes Fader. De unge Præstefolk fik deres første Plads i Dagebøl i det frisiske (1818—1822); men ingen af dem var glade ved at være der, Egnens Natur og Menneskene var fremmed for dem. Præsten sagde, at af de 4 »Elementer«, som man den Gang regnede med: Jord, Vand, Luft og Ild, manglede her de 3: Jorden (der var kun Dynd), Vandet (man savnede Drikkevand) og Ilden, (der var hverken Tørv eller Træ til Brændsel).

Anna længtes ikke mindre Nord paa, og naar Længselen var ved at overmande hende, søgte hun Trøst hos en gammel Bekendt: Hayet. Fra denne Tid stammer et af hendes bedste Digte: »Tusinders Moder, Vugge og Grav, vældige Hav«. (Den blaa Sangbog Nr. 284.)

Det var derfor en Glæde for dem, da de 1822 kunde flytte til Visby, og de gamle Præstefolk i Brede har nok ikke glædet sig mindre over at faa deres eneste Barn saa nær hjem. Det har temmelig sikkert været Pastor Lautrup, der har formaaet Godsejeren paa

Trøjborg til at give Svigersønnen Embedet; men Kancelliraad Holst skal siden have erklæret, at hvis han bare havde haft Lejlighed til at se Manden inden, kun een eneste Gang, vilde det aldrig have faldet ham ind at kalde ham.

Herremanden og Præsten kom nemlig til at leve paa en meget spændt Fod, Holst kom ikke i Kirken og Præsten ikke til Trøjborg. Naar de to Herrer havde noget at forhandle med hinanden om, gjorde de det skriftligt. Saaledes bestemte Kancelliraad Holst skriftligt, at der ingen Tale skulde holdes ved hans Grav. For at kaste

Jord paa Kisten skulde Præsten have 1 Specie (4 Kr.), medens Degnen, Christian Hansen, med hvem Herremanden var meget gode Venner, skulde have 10 Specier for at synge i Hjemmet. — Hans Ønske blev opfyldt, da han den 4. Marts 1829 blev begravet i det sydvestlige

Visby Præstegaard.

Hjørne af Kirkegaarden, hvortil han var bleven ført af 4 med sort betrukne Heste, der blev ført ved Munden af 4 ansete Bønder fra Godset. Graven har længe været udslettet og har vist aldrig haft nogen Gravsten.

Ogsaa med Degnen og flere af Sognets Folk laa Præsten stadig i Strid. Fra Præstegaarden skulde der fra gammel Tid ydes 40 Pund Smør og 3 Skp. Rug aarlig til Degneembedet; men Lærer Hansen maatte have Rettens Hjælp for at faa Præsten til at gøre sin Skyldighed.

Pastor Jessen, der fik Skyld for at være en trættekær Person, har vist ogsaa været et stakkels sjælesygt, tungsindigt og oprevet Menneske, som ikke maa have været let at være gift med.

Anna er for fin og taktfuld til at nævne noget om dette i sine Digte og Breve; men naar man ved Besked, læser man mellem Linjerne. Hendes Natur var en Modsætning til Mandens. Det romantiske og sværmeriske i hendes Digtning hører Tiden til. I Virkelig-

heden synes hun at have været en praktisk Natur, som forstod at indrette sig efter Forholdene og faa noget udrettet overalt, hvor hun blev sat i sit lange og omskiftelige Liv. Hun saa helst lyst paa Livet, medens Manden blev lammet i sin Gerning af sit tunge, mørke Sind. Blev det for trist for hende, søgte hun Opmuntring hos sin Rok, sin Harpe eller mellem Havens Blomster og Træer:

»Det bruser fælt derude —
kom, Rok, min vante Tidsfordriv!
Lad hyle saa og tude,
her smiler Lyst og Liv!«

(Den blaa Sangbog Nr. 308.)

I Digtet »Farvel til Visby« takker hun for den Forstaaelse og Deltagelse, hun har fundet hos den gamle Præsteenke Fru Schamvogel, der sammen med sin Datter boede i Enkesædet lige over for Præstegaarden, og nævner, at hun tit har løbet over Engen ad Stien fra Mollerup til Borg for at besøge sine Forældre i Brede. Hendes Moder døde 1827.

1832 fik Pastor Jessen Embedet i sit Fødesogn Vedsted ved Vojens. Den smukke Egn der, Bakkerne med mange Kæmpehøje og Søen med Kirken ved den ene Bred og Præstegaarden ved den anden maatte være meget tiltrækkende for Præstekonen, der havde Sans for Naturen, Historien og Poesien. Hun omtaler da ogsaa i sine Digte, at hun tit har siddet under »sin elskede Bøg« i Præstegaardshaven eller paa en af de gamle Kæmpehøje og drømt om svundne Tider, medens Øjet søgte mod Vest, og hun sendte en Hilsen med det svindende Dagskær til den gamle Fader, der sad ude i Brede, elsket og agtet af sin Menighed, men alligevel ensom efter sin Kones Død:

»Der, hvor Skyens Roser blegne
hist i Vesterhavets Egne,
titter du, mit Barndomshjem,
mildt af grønne Skygger frem,
som den stille Bolig hegne.
Hulde Skær, som mig forlader,
hils og sign min gamle Fader,
fryd hans Hjerte, kvæg hans Øje
efter Dagens Møje.«

Om Vedsted siger hun i et Digt:

»Du var mig kær, du enlig stille Sted
ved klare Sø, omkranset af Heltegrave.
Der fandt i stille Drømme jeg en Fred,
som sjældnen kun var Virk'lighedens Gave.«

Det er et af de Steder, hvor man læser mellem Linjerne om den Ufred inden Døre, som hun maa have lidt under. I Vedsted blev det ringere med hendes Mand. Hans Sygdom kunde slaa over i Raserianfald, og der gaar Sagn om, at det nu var hende, der skrev de Prædikener, som han læste op fra Prædikestolen. Sikkert er det, at større Partier af Kirkebogen er ført af hende. Hjælpsom som hun altid var overfor Mennesker, vandt hun sig ogsaa i Vedsted forstaaende og deltagende Venner, som hun siden brevvekslede med.

1842 døde Pastor Jessen, Aaret efter rejste Anna hjem til sin gamle Fader i Brede, og tre Aar senere giftede hun sig med Faderens Avlskarl Lorens Ludvigsen. Han var kun 29 Aar gammel, hun 51.

Den gamle Præst blev ilde tilmode, da han hørte, hvad de to havde i Sinde. Lorens var en brav Karl, som han satte stor Pris paa, men hvorledes kunde det blive et lykkeligt Ægteskab, saa ulige som de var i Alder, Evner og Dannelse.

Hun indrømmede, at denne Ulighed var til Stede; men de var ligesindede, sagde hun, og Sindet var det vigtigste.

Der gaar Sagn om, at det var hende, der havde friet, og man ved ogsaa at fortælle, hvorledes det gik til. Anna var en Dag ude at køre med Lorens som Kusk, og Samtalen kom til at dreje sig om den østligste af de to Storde Gaarde, der netop var til Salg. »Den Gaard skulde du købe,« sagde hun til Karlen. »Ja, bare jeg havde Penge,« svarede han. »Penge, dem har jeg, og i Aar er det Skudaar, da maa Kvinderne fri, hvad mener du Lorens, om vi to slog vore Pjalter sammen?«

Det viste sig, at hun blev en dygtig Bondekone, hvis Høns og Kalve der kom til at gaa Ry af. Hun og Manden, »Madammen og Madammens Mand«, som de almindeligt kaldtes, levede lykkeligt sammen og klarede sig godt. Da de havde boet i Storde i 7 Aar, købte de en større Gaard i Nørre Vollum.

Lorens Ludvigsen døde allerede 1864, og Anna solgte saa Gaarden og flyttede til sin Faders og Moders Fødeby Tinglev, hvor hun havde Slægtinge. Her levede hun som Enke en Snes Aar og døde 1884, 90 Aar gammel.

De fleste af Anna Lautrupps Digte fremkom i Ny og Næ i »Dannevirke« under Mærket »Anna«, især i Fyrrerne, da Sønderjylland vaagnede. De læstes og påaskønnedes af mange, og hun blev saaledes en af dem, der i en bevæget Tid var med til at vække og styrke Danskheden. Under Trearskrigen skrev hun Digte til den danske Soldat.

Da Apoteker Jens Nagel fra Højer var kommen hjem fra et Fangenskab, hvortil han var bleven slæbt af Oprørerne i 1848, skrev hun et Velkomstdigt til ham, hvori det hedder:

»Selv Pileskud fra Ondskabs Lejr
befordre kan det godes Sejr
i hellig Retfærds Sag.«

Hvor tit er disse Ord ikke siden bleven bekræftet i vor nationale Forsvarskamp under Fremmedherredømmet!

1850 tænker Anna Lautrup paa at udgive sine Digte i Bogform og sender dem til Ingemann med Bøn om at faa hans Mening om dem at vide. Han er nænsom i den Kritik, han sender hende, og giver hende det gode Raad kun at udgive de bedste, de mest originale, dem der har Selvsynets og Selvoplevelsens Præg.

Digtene, der udkom 1852 under Titlen »Markblomster af Anna«, viser, at hun ikke har taget videre Hensyn til Ingemanns Raad.

Det var vel af Beskedenhed, hun kaldte sine Digte »Markblomster« for dermed at sige, at de var uanselige og ubetydelige i Sammenligning med de store Digteres. Men Navnet er misvisende. Hendes Digte er ikke Naturpoesi, men maa snarere kaldes smaa Drivhusplanter, Aflæggere fra Oehlschlägers Drivhus. De er en ret svag Efterklang af Tidens store Digteres Poesier.

Nogen stor Digter var hun ikke; men hun fortjener alligevel at mindes, fordi hendes Digte har haft deres Betydning, men især fordi hun var en sjælden hjælpsom, god og stærk dansk Kvinde, der elskede og mestrede sit Modersmaal og omfattede Hjemstavn og Fædreland med stor Kærlighed.

Store Forandringer i 40erne og 50erne.

Den Virksomhed, der udfoldedes i Sognet i 40erne og 50erne, var saa stor, at dette i Løbet af ganske kort Tid fik et nyt Præg.

Hedegaard med Brændevinsbrænderiet byggedes, og i den Anledning nedlagdes 3½ Gaarde og foretoges en større Jordomlægning. Præstegaarden og Bykroen fornyedes, og den nuværende Præstegaardshave anlagdes. Der byggedes en ny Lærerbolig samt et nyt Skolehus, lagdes Jord til Lærerembedet og ansattes en Vinterlærer ved Skolen. Knud Lausten Knudsen købte Trøjborg og nedrev Slot*

tet, og Fæsterne blev Selvejere. I Anledning af at Herredsfogeden fik Sæde i Visby, byggedes der et Tinghus (se Billede Side 86) og en Herredsfogedbolig, og denne erstattedes endda efter 8 Aars Forløb af en ny, mere herskabelig Bolig. Teglværket og det nuværende Kirketaarn byggedes, og Landevejen fra Visby over Borg til Brede anlagdes. Alt dette skete i Løbet af en halv Snes Aar.

Amtmand Neergaard, som købte Trøjborg 1830, vilde ved Hjælp af et Brændevinsbrænderi forvandle Heden i den østlige Del af Sognet til Agerland. Affaldet fra Brænderiet skulde bruges til Kreaturfoder, og Gødningen anvendes paa den nyopdyrkede Jord. For at faa et samlet Areal til den nye Gaard (Visby Hedegaard), nedlagde han 3½ fæsteledige Gaarde og foretog en Jordombytning med den Bondejord, der strakte sig ind i Heden mod Øst. En af de nedlagte Gaarde laa der, hvor nu Tinghuset ligger, en anden mellem Tinghuset og Præstegaarden i den nuværende Præstegaardshave, hvor der endnu ses Resterne af et gammelt Skeldige. Pastor Berg fik ved denne Lejlighed Jord til Udvidelse af Præstegaardshaven og anlagde den saa smukt, at der gik Ry af den i Omegnen. Den tredie af de nedlagte Gaarde var den østligste i Gammelby. Desuden købte Godejeren Visby Kro, hvortil der hørte en halv Gaard. Han lod de faldefærdige Bygninger nedrive og opførte i Stedet for en ny Kro, som han solgte sammen med en Fenne af den gamle Krogaards Jord. Kroen brændte 1920.

1846—47 byggedes Hedegaard med Brænderiet og den ret herskabelige Hovedbygning, der staar endnu.

Begyndelsen var ikke lovende for Brænderiets Drift. Næppe var Virksomheden sat i Gang, før Kedlen sprang og voldte Ødelæggelse paa Bygningerne. Næste Aar kunde der begyndes igen, men Brænderiet blev næppe nogen indbringende Forretning i den Snes Aar, det var i Drift. Frederik Høyberg, der i nogle Aar havde det i Forpagtning af den senere Ejer Knudsen, skriver i sine Erindringer om Nedlæggelsen af det: »Allerede i Aaret 1866 havde jeg paa Knudsens Opfordring givet ham en fuldstændig Opgørelse af min Status og mine ret udviklede Forhold, der viste, at hele Driftskapitalen og mere til var tabt; men han havde ikke ventet sig noget og trøstede mig med, at skulde han have blevet ved at drive det, var Tabet blevet endnu større.«

Brænderiet trak en Mængde Arbejdere til Sognet, der opstod en ny Bydel af Arbejderboliger Øst for Byen, og Brændevinsdrikeriet tiltog i en uhyggelig Grad og førte megen Elendighed med sig.

Knud Lausten Knudsens Køb af Trøjborg, Nedrivningen af Slottet, Fæstejordens Frikøb og Taarnbyggeriet ved Kirken er omtalt i det foregaaende.

Herredsfogeden for Lø Herred og Møgeltønder og Ballum Birker (Enklaverne) havde tidligere boet i Brede Sogn, men flyttede 1851 til Visby, der nu blev Tingsted til 1879. 1851 byggedes Tinghuset, solidt og stilrent, og Herredsfoged Jacob Thorup købte afdøde Jacob Nielsens Halvgaard i Visby og Kniplingshandler Fedder Mathiesens Hus og lod ud imod den frie Plads mod Syd opføre et anseligt Stuehus (nu Købmand Tingleffs).

Thorup flyttede allerede 1857, og Købmand Niels Peter Jacobsen købte hans Ejendom. Den ny Herredsfoged Ernst Sarauw boede i tre Aar til Leje i Huset; men 1859 byggede han en herskabelig Bolig Nord for Byen. Der var Kælder med hvælvet Loft under hele Huset, og fra Gaardspladsen i Nord førte to Stentrappes op til Stueetagen, der havde 7 store, høje og lyse Værelser. Mod Syd var der anlagt en Have med Læplantning og Frugttræer og en lille hollandsk Vindmølle.

I Modsætning til de fleste andre danske Embedsmænd, der i 1867 nægtede at aflægge Troskabseden til den prøjsiske Konge, og derfor fik deres Afsked, blev Herredsfoged Sarauw i sit Embede til Glæde for Egnens Befolkning, der satte stor Pris paa ham.

Efter Krigen 1870—71 indførtes prøjsisk Retsordning, hvorved Retsvæsenet blev skilt fra Forvaltningen. Sarauw blev da som Amtsdommer i Visby, medens Politisagerne kom til at høre under Herredsfoged Grünfeld i Tønder.

I Slutningen af 70erne foretoges der en ny Inddeling af Amtsretsdistrikterne, og Spørgsmaalet blev da, om Visby eller Løgumkloster skulde være Sæde for den nye Amtsret. Løgumkloster gik af med Sejren, og Sarauw maatte sælge sin smukke Ejendom i Visby og flytte dertil. Jorden blev købt af Gaardejer A. P. Møller, og Huset af Frøken Lindberg, en Datter af Jak. Kr. Lindberg, Grundtvigs Ven. Det var hendes Tanke at oprette en Skole for unge Piger, som bl. a. skulde uddannes til at tage en privat dansk Skolegerning op blandt Børnene i Nordslesvig, hvor det danske Sprog nu halvvejs var bleven trængt ud af Skolen. Skolen kom ogsaa i Gang, men fik kun Lov til at bestaa i faa Aar. Den blev lukket af de prøjsiske Magthavere, og Frk. Lindberg rejste til Kolding.

Det prægtige Hus, som kun havde staaet en Snes Aar, blev nu solgt til Nedbrydning, og Martin Schmidt købte Grunden og fældede Træerne i den smukke Have.

Forklaringen til denne mærkelige Fremfærd maa søges i, at Tiderne ikke længere var gode, og at Sognet ligesom det øvrige Nord-slesvig var kommet ind i den Stagnation, der skyldtes 1864 og den paafølgende stærke Udvandring af Ungdommen. Visbys Glanstid var forbi.

Et Tinghus var der nu heller ikke længere Brug for; men heldigvis fik den stilfulde og solide Bygning Lov til at blive staaende. Den reddedes ved, at Doktor Krüger fra Skærbæk købte den og tog Bolig i Byen som Læge. Senere fik Huset udmærket Anvendelse som dansk Forsamlingshus og gav tillige Plads til en hyggelig Kirkesal for Frimenigheden.

Anlægget af den nye Vej fra Visby over Borg til Brede var en Følge af, at Enklavernes Tingsted 1851 var flyttet til Visby. De nordlige Sogne ønskede nemlig en nemmere og bedre Vej til deres Tingsted, og Vejen anlagdes som Herredsvej og holdtes vedlig af hele Retskredsen.

1845 byggedes en ny Lærerbolig og 1855 et nyt Skolehus i Visby.

Lærerboligen, der sandsynligvis oprindeligt er bygget til Bolig for Degnen, inden man endnu paa Landet havde Lærere til at undervise Børnene, har fra gammel Tid ligget der, hvor den indtil 1907 havde sin Plads, nemlig omtrent midt paa den nuværende Skoles Legeplads. Der foreligger ikke noget om, hvornaar der til Degneboligen er bleven bygget en Skolestue; men Mads Hansen, der kunde huske denne første Skole i Visby, har givet Pastor Seeger en Beskrivelse af, hvorledes den saa ud.

Bygningen bestod af 13 Fag og laa med Gavlene i Vest og Øst. De fire Fag maatte den tiltrædende Lærer indløse med 40 Rbd. til sin Formand. Lærerens Lejlighed bestod af 2 Kamre, Dagligstue og Pisel mod Syd. Desuden var der Forstue, Køkken og Spisekammer, Stald og Indfyringsrum. Indgangsdøren var mod Syd, og Lærer og Børn havde fælles Forstue.

I Skolestuen var der Kampestengulv, og Borde og Bænke var anbragte paa nedrammede Pæle. Alle Børnene, store og smaa, blev underviste samtidig af Læreren, men om Sommeren var der ingen Skolegang for Børn over 11 Aar, og Pigerne forsømte Skolen fire Dage om Ugen for at gaa i Knipleskole.

1829 nedlagdes denne Skolestue (men Lærerboligen blev bibeholdt), og der byggedes et nyt Skolehus paa Pladsen mellem den nuværende Skole og Købmand Tingleffs Ejendom, hvor der nu er Læplantning. Dette Skolehus stod kun i 26 Aar. Da Børneantallet

nemlig paa Grund af den store Tilflytning til Sognet var i stadig Stigning (der var omtrent 140 Børn), maatte man tænke paa en Udvidelse af Skolevæsenet. 1855 blev da det gamle Skolehus nedrevet, og der blev bygget et nyt Skolehus (Nr. 3) med to Skolestuer og antaget en Vinterlærer til at undervise de smaa Børn. Man tog dertil en Husmand fra Sognet, Johannes Bendesen. Han underviste de smaa Børn om Vinteren, senere hen ogsaa om Sommeren, i 28 Aar. Skolehuset, der laa, hvor Førstelæreren nu har Have, med Legeplads ud til Byvejen, var bygget i samme tiltalende Stil som flere andre Skoler her paa Egnen fra Halvtredserne, f. Eks. Emmerlev og Nr. Sejerslev Skoler. Det erstattedes 1907 af den nuværende Skole og opnaaede saaledes kun en Alder af godt et halvt Hundrede Aar.

Imidlertid var ogsaa Lærerboligen, der var bleven liggende paa sin gamle Plads, bleven fornyet. Efter Lærer Christian Hansens Død 1844 var Enevold Thomsen bleven hans Eftermand. Mads Hansen fortæller, at den nye Lærer ved sin Ankomst til Byen nægtede at benytte Lærerboligen, der var saa faldefærdig, at den efter hans Mening ikke var til at bo i. Foreløbig tog han Bolig i Kroen, der paa det Tidspunkt ejedes af Amtmand Neergaard, og denne, der havde kaldet Thomsen til Embedet, udvirkede saa, at der 1845 blev bygget en ny Lærerbolig paa den gamles Plads og med Stald- og Ladebygning. Godsejeren sørgede nemlig ogsaa for, at der blev lagt en Jordlod til Embedet. Den blev taget fra den fæsteledige Gaard »Skræddergaarden« (senere Becks, nu Hans Jacobsens), som i Erstatning fik Jord fra Trøjborg. Lodden blev vurderet til 5 Skp. $\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn.

Lærer Thomsen opnaaede saaledes at faa et Klasseværelse mere og en Vinterlærer til Hjælp ved Undervisningen, et nyt Skolehus, en ny Lærerbolig og en Jordlod til Embedet.

Pastor Berg og Røret i 1848.

Hans Broge Berg, der er født i Grenaa og i sin Ungdom var Kappellan hos den bekendte Pastor Rønne i Kongens Lyngby, havde en poetisk Aare og skal have skrevet et Par Dramaer og udgivet en Digtsamling med Titlen »Salmenyn og Søndagsrim«. En enkelt Salme af ham var taget med i den gamle danske Kirkesalmebog (Roskilde Konvents), og i de bevægede Krigsaar tog han le-

vende Del i den nationale Bevægelse og skrev patriotiske Sange.

Om hans Deltagelse i det nationale Røre i 1848 fortæller Pastor Seeger:

»Pastor Berg samlede alle vaabenduelige Folk i Visby og lod dem flittigt opøve i Vaabenbrug, exercere og marchere, og da de efter hans Mening var tilstrækkeligt indøvede, sammenkaldte han og den ligesindede Kancelliraad, Herredsfoged Brasen i Harres i Kongens Navn alle vaabendygtige Folk til et Krigstog mod den tyske By Tønder for at straffe den for dens landsforræderiske Opførsel. Den lige saa dansksindede Degn og Lærer Enevold Thomsen lovede at tage Vare paa Byen og Kvæget paa Marken, medens Mændene var fraværende. Krigerne drog afsted, men de to Førere, Pastor Berg og Herredsfoged Brasen, blev forsigtigt hjemme.

Da den førerløse Skare naaede Stokkebro, tabte den Modet, og da nu ogsaa Grev Schack indtraf og foreholdt dem deres Daarskab, gjorde de kort omkring og kom fuldstændig »slaaede« hjem uden at have mærket noget til Fjenden.«

Det er let at mærke, at den gamle Slesvigholstener, Pastor Seeger, morer sig over denne berømmelige Krigsfærd. Selv har han jo ikke oplevet den, men optegnet den et halvt Hundrede Aar, efter at den var foregaaet, saaledes som han har faaet den berettet af gamle Folk. Aar og Dag for Krigstoget er ikke angivet, men det maa være foregaaet kort efter Krigens Udbrud, da Rygtet om de løsladte Fanger, som fra Rensborg og Kiel skulde være sendt Nord paa for at røve og plyndre, overalt kaldte Folk under Vaaben. Tanken om Toget til Tønder er vel opstaaet, fordi Fjenden udeblev, og »Hæren« var i Beredskab.

Under Marchøvelserne i Visby brugte de unge en Sang, som Pastor Berg havde digtet. At gamle Folk efter 50 Aars Forløb har kunnet diktere Pastor Seeger denne Sang med dens fem Vers, viser, hvor dybt Folk ogsaa her paa Egnen har været grebet af »Aanden fra 1848«.

Et af Sangens kraftigste Vers lyder saaledes:

Frederik, vi vor Arm dig vier,
Folkekonning gæv,
ud af Hulen frisk du svier
hver durklautig Ræv.
Æns ej al hans Hyl og Tuden,
træk ham Bælgen over Snuden,
mellem Benene da Ka'len
snart skaf stikke Halen.«

Fattigdommen i Sognet i 60erne

Pastor Seeger kom til Sognet 1867. Hvad han i det følgende beretter om Fattigdommen i Sognet paa denne Tid, har han altsaa af Selvsyn:

»Siden Neergaard i 1845 begyndte de store Foretagender paa Hedegaard, og disse fortsattes af Knudsen, var det Aar for Aar stadig bleven sværere og sværere for Fattigforvaltningen at forsørge de mange fattige, thi det var et stort Tal af Arbejdere og Haandværkere, som de store Foretagender havde trukket til Sognet. Mange af dem byggede sig Hus og stiftede Familie, og mange af de fremmede saa vel som af de hjemmehørende førte et uordentligt Liv og sank hen i Fattigdom. Sogneforstanderskabet, som den Gang stod for Fattigvæsenet, maatte nødtvungen til at tænke paa at finde en Form for Fattighjælpen, thi de trængendes Tal voksede fra Aar til Aar, og dermed voksede Kravene til Fattigkassen, saa Udgifterne næsten ikke var til at bære. Dertil kom, at ikke saa faa arbejdsdygtige maatte understøttes, fordi de ingen Bolig havde, og, som de foregav, ikke kunde faa Arbejde.

Da besluttede Sogneforstanderskabet at bygge en Fattiggaard. Til dette Brug købtes en lille Gaard i Nørby, tilhørende Hr. Feddersen, en Søn af Kogsinspektør Feddersen i Møgeltønder. Her blev Fattiggaarden bygget 1868, og det gamle Stuehus indrettet til Stald.

Da Fattiggaarden blev aabnet, blev den befolket af 28 fattige, Mænd, Kvinder og Børn.

Foruden dem, der blev optaget i Fattighuset, var der et ikke ringe Antal Familier eller Enkeltpersoner, som boede i deres egne Huse, men maatte betænkes med en forholdsvis mindre Understøttelse, Husleje, Ildebrændsel eller Pengehjælp. Der var paa den Tid indtraadt en sand Nødstilstand i Visby, og de fejlslagne Spekulationer paa Hedegaard havde voldt mange Beboere stor Fortræd og for mange Aar paaført Bønderne store Fattigudgifter.

De stærke og arbejdsdygtige Mænd kom til at begynde med tilbage til Fattiggaarden om Vinteren; men da de blev holdt til Arbejde i Fattiggaarden og ikke længere, som det havde været Skik før, blev sat i Kost for 3 danske Mark daglig, forlangte de ingen Understøttelse mere og kunde ernære sig selv og blev lidt efter lidt helt borte. Med Tiden aftog Fattiglemmernes Antal. Børnene voksede til og kom i Tjeneste, de gamle døde, faa ny kom til, og ved Aarhundredets Slutning stod Fattighuset omtrent tomt.

Hvor stor den Nød var, som især tyngede Arbejderne, kan ikke blot ses af det store Antal Fattiglemmer, men ogsaa af andre Ting. Mange Børn gik i pjaltede Klæder, og mange blev af Forældrene sendt ud paa Tiggeri, ogsaa flere Koner gik ud at tigge, ikke blot ved Jul og Paaske, men om Hverdagene Vinteren igennem. Ofte hørte man fra Skolen Klage over, at der var Børn, som havde Utøj; undertiden ogsaa over, at der var Fnat, hvilket var saa meget værre, fordi Børnene paa Grund af det store Børneantal (140—150) maatte sidde tæt op ad hinanden i de smaa Skolestuer. Skolebesøget var meget uregelmæssigt paa Grund af Forældrenes Ligegyldighed, som tildels kunde undskyldes med deres Fattigdom.

Drikketiet gik ogsaa stærkt i Svang i 60erne, baade blandt Arbejdere og Bønder og blandt Mænd og Kvinder, maaske fremkaldt, eller i det mindste fremhjulpet af Brænderiet paa Hedegaard. Man hørte jævnlig om Slagsmaal paa Kroen og megen Hysten og vild Larmen paa Gaden.«

Socialt og folkeoplysende Arbejde i 60erne og 70erne

De, der er kendte med Andelsbevægelsen i Danmark, undres over, naar de kommer til Visby, her at træffe en stor Brugsforening, der er oprettet allerede 1870. Paa denne Tid var der nemlig kun ganske faa Brugsforeninger, og medens der ved Aarhundredskiftet fandtes en Brugsforening i næsten ethvert Sogn i det gamle Land, var der ved Genforeningen kun ganske enkelte i Sønderjylland. Man spørger da forundret, hvad der er Aarsagen til, at Visby er kommen saa tidlig med paa dette Omraade.

Vi havde her i Sognet paa denne Tid en Mand, der under et længere Ophold i det gamle Land var bleven kendt med de nye Andelstanker, som skulde faa saa stor Betydning for det danske Folks Genrejsning efter 1864. Han havde let ved at blive interesseret for det nye og var desuden en Mand med stor Almensans og et uegennyttigt Menneske, som kunde ofre sig for det, han mente var til fælles bedste, uden Bagtanker om egen personlig Fordel. Det er Frederik Høyberg, som er Fader til Visby Brugsforening.

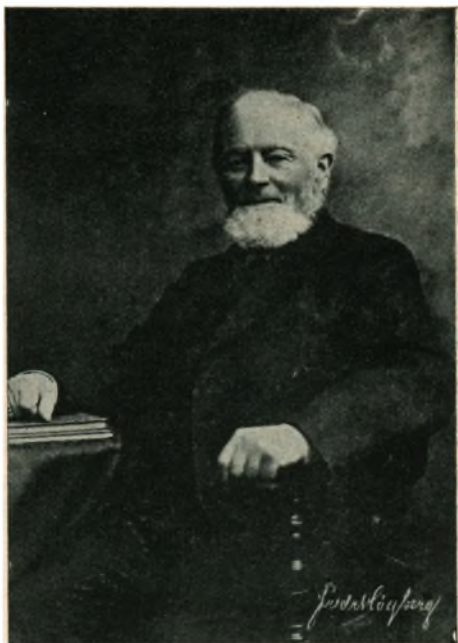
Han opholdt sig i Sommeren 1867 hos Proprietær Lawaetz paa Kalundborg Hovedgaard for at sætte sig ind i det moderne Mejeri-væsen, som det den Gang, inden Centrifugen var opfundet, blev

drevet af de dygtigste paa dette Omraade. Her traf han sammen med Mejeriforpagter Burchardi, der var født paa Grøngaard ved Jejsing. Burchardi var stærkt optaget af en »Arbejder-Forbrugsforening«, som han havde faaet oprettet der paa Egnen. Ideen til den havde han faaet af Pastor Sonne, der Aaret i Forvejen havde oprettet Danmarks første Brugsforening i Thisted.

Pastor Sonne, der i en Snes Aar havde været Præst i Møgeltønder, var i 1864, da Kriegen havde fordrevet ham derfra, bleven Præst i Thisted og var kommen til at staa iblandt en fattig Arbejderbefolkning. Det gjorde ham ondt, at han

sjælden saa Arbejderne i Kirken, og da han gerne vilde have dem i Tale, indbød han dem til Møder i et Pakhus ved Havnen. Ved at tale med dem opdagede han snart, at de først maatte hjælpes i social og økonomisk Henseende, inden der kunde være Tale om moralsk og kristelig Paavirkning.

Han havde læst om Væverne i Rochdale i England, der som Følge af Vævemaskinens Opfindelse fra at være selvstændige Haandværkere var bleven fattige Fabriksarbejdere, der i deres Fattigdom var kommen i Gæld til og bleven afhængige af Købmændene, som samvittighedsløst udnyttede dem. Ved at slutte sig sammen var det lykkedes de fattige Vævere at holde den værste Nød fra Døren og arbejde sig frem til større Selvstændighed. De havde begyndt med ved smaa ugentlige Indskud at samle en lille Kapital, som de brugte til Indkøb af Kartofler, Mel, Sukker og andre Nødvendighedsartikler, der igen solgtes billigt til Medlemmerne. Saa smaat havde de begyndt, men flere og flere havde sluttet sig til dem, den ene Brugsforening havde rejst sig efter den anden, disse havde sluttet sig sammen om Fællesindkøb af Varer, og Handelen drejede sig nu om Millioner.

Frederik Høyberg.

1866 lykkedes det Pastor Sonne at faa en »Arbejder-Forbrugsforening« efter Rochdalerne Mønster, Danmarks første, oprettet i Thisted, og Burchardi, som maaske har kendt Pastor Sonne fra Møgeltøndertiden, fik en lignende i Gang i Kalundborgegnen, hvor altsaa Høyberg bliver kendt med Tanken og optaget af den. Et Foretagende som dette, mente han, maatte kunne blive til Hjælp for den fattige Arbejderbefolkning i Visby, især hvis det blev støttet af de store Gaarde i Sognet.

Tanken forlod ham ikke, og efter at han er kommet hjem og har overtaget Driften af Nørmark, faar han med Støtte af de to Brødre Knudsen og enkelte andre oprettet en Arbejder-Forbrugsforening i Visby med 40 indtegnede Medlemmer (Familier), der i Aarets Løb voksede til 67.

Den første Bestyrelse kom til at bestaa af: H. A. Knudsen, Kristen Knudsen, Kaysen, Fr. Høyberg, Th. Diderik Hansen, Peter Nielsen og Anders Hansen i Gammelby.

Lovene for Sonnes og Burchardis Foreninger toges til Mønster, og Driftskapital skaffede man ved, at hvert Medlem tegnede sig for 2 Aktier a 5 Rd., altsaa 20 Kr. Disse kunde indbetales een Gang for alle eller med ugentlige Indskud paa mindst 12 Skilling (25 Øre) i Sommermaanederne, eller ved, at enhvers Andel i Overskudet tilskreves hans Konto, indtil Aktiernes fulde Beløb var naaet.

Man holdt Generalforsamling en Gang om Maaneden, og nye Medlemmers Optagelse skulde godkendes af Generalforsamlingen.

Varerne, »Livsfornødenhederne«, som det hedder i den af Høyberg meget omhyggeligt førte Forhandlingsprotokol, skulde indkøbes kontant i Højer eller Tønder, »fordi man ej kendte solide og redelige Handlende i større Handelssteder«, og ligeledes sælges kontant.

Kaysen overlod vederlagsfrit et Rum i sit Hus til Udsalgslokale, mod at Foreningen for egen Regning lod det indrette til dette Brug. Det viste sig, at denne Indretning blev »langt over Forventning høj«, saa at der maatte optages et Driftslaan paa 200 Rd., som de to Brødre Knudsen gik i Kaution for.

Til »Udsælger« ønskede man at kunne antage en af Sognets Husmænd, »helst en saadan, som ej var fuldt ud arbejdsdygtig«. Valgt blev Husmand og Vinterlærer Johannes Bendesen, foreløbig for et halvt Aar og for en Løn af 3 Mark (1 Kr.) om Dagen; men allerede ved den første maanedlige Generalforsamling kom det frem, at der var almindelig Utilfredshed med ham. »Da der kunde udtales en almindelig Anerkendelse af hans Redelighed og Samvittig-

hedsfuldhed, var man enstemmig af den Mening, at de utallige smaa Regnefejl, hav ved Pengeveksling begik, kunde hver især kontrollere ham med, ingen ønskede at narre ham i nogen Henseende, og da enhver Fejl, der skete i Kundernes Favør, kun var Udsælgerens egen personlige Skade, da han jo maatte tilsvare Foreningen alt, lovede man som hidtil at gøre ham opmærksom paa Fejlen og endesom at beholde ham foreløbig.« (Høyberg i Forhandlingsprotokollen.)

Han blev dog kun til i Efteraaret 1870, og Peder A. Jepsen, kaldet Todsén, blev »Udsælger« og var det med en Afbrydelse paa 4 Maaneder i 1877 indtil 1879. I disse fire Maaneder havde man gjort et Forsøg med en handelskyndig Uddeler, en Købmand Nielsen fra Esbjerg; men Forsøget var hverken faldet ud til Uddelerens eller Foreningens Tilfredshed.

Brændevinen var den Gang en vigtig Artikel i en Købmandsforretning. Det var oprindelig ikke Meningen, at Brugsforeningen skulde føre denne Vare; men inden der var gaaet et Fjerdingsaar, stillede Kr. Knudsen og Kaysen Forslag om, at Foreningen ogsaa skulde have Brændevinshandel, thi »en Kendsgerning var det, at mangen en, naar han skulde købe Brændevin hos Høkeren, tillige der forsynede sig med andre Varer«.

Høyberg syntes ikke om det, men vilde dog ikke modsætte sig noget, som kunde styrke Foreningen økonomisk. Han foreslog da, at den Fortjeneste, Brændevinshandelen afgav, ikke maatte komme Medlemmerne direkte til Gode, men skulde være Foreningens Ejendom og paa forskellig Maade anvendes til dens bedste. Dette vedtoges.

I det første Aar solgtes der Varer for 3555 Rd. (7110 Kr.), næste Aar omtrent dobbelt saa meget, og da Foreningen havde bestaaet i 14 Aar, var Omsætningen steget til det tidobbelte.

I Forhandlingsprotokollen findes en interessant Fortegnelse over det første Aars Varesalg. Det fremgaar blandt andet tydeligt af den, hvad man regnede med til »Livsfornødenheder« den Gang. Til hvert Pund Kaffe havde man købt $\frac{1}{2}$ Pund Cikorie, Sirup var billigere at søde med end Sukker, Soda billigere til Vask end Sæbe, og Svesker og Risengryn var nærmest Luksus o. s. v. Fortegnelsen ser saaledes ud:

1150 Pund Sirup.	140 Pund hvid Sæbe.
2200 « Sukker.	400 « grøn Sæbe.
1020 « Kaffe.	800 « Soda.
580 « Cikorie.	440 « tør. Fisk.

550 Pund Ris.	437 Sigtebrød.
320 « Svesker.	2070 Rugbrød.
220 « Rosiner og Korender.	8 Td. Gryn.
1000 « Petroleum.	2300 Pund Bygmel.
1100 « Salt.	130 « Rismel.
500 « Ost.	

Med den stigende Omsætning blev Lokalet i Kaysens Hus snart for lille, og man begyndte at tale om at skaffe Foreningen sin egen Bygning, der tillige skulde afgive Lokale til den nystiftede Sparekasse; men Tilslutningen til Planen om at bygge syntes at være for ringe, og Bestyrelsen truede med at nedlægge sit Hverv; men ved en Generalforsamling i Februar 1873 viste det sig dog, at Medlemmerne ønskede, Foreningen skulde fortsætte.

Der blev da nedsat et Byggeudvalg, som var økonomisk uafhængigt af Foreningen. Det skaffede Pengene til Veje, fik Huset bygget og lejede Lokalerne ud til Brugsforeningen og Sparekassen, og der blev truffet en Ordning, hvorved Bygningen med Tiden kunde blive Foreningens Ejendom. Dette skete 1879.

Brugsforeningernes Fædre, baade de engelske og de danske, havde ikke kun til Hensigt at skaffe Medlemmerne gode Varer til en billig Pris, men vilde lære dem Sparsommelighed, støtte dem økonomisk og højne dem i social Henseende, og de havde store Planer med den Fortjeneste, de ventede at indvinde. Den skulde anvendes til en Alderdomsfond, hvormed man vilde støtte de gamle og trængende, og til en Hjælpfond for trængende Medlemmer i Tilfælde af Sygdom. En Part skulde bruges i Oplysningens Tjeneste til Bladhold, Bibliotek, Oprettelse af Læsestue, Forsamlingssal og lignende, og kun en ringe Del af Overskudet vilde man fordele mellem Medlemmerne i Forhold til deres Indkøb af Varer.

Høyberg havde da ogsaa fuld Forstaaelse af disse ideelle Formaal, og i Forbindelse med Brugsforeningen fik han oprettet en Slags Alderdoms- og Understøttelsesforening, en saakaldt Indskudsforening; men Forsøget faldt uheldigt ud, da alt for mange undlod at betale deres Indskud.

Folkeoplysningen tog Foreningen sig af ved først at understøtte det Arbejde af denne Art, der allerede var i Gang i Sognet.*) I For-

---

*) Den grundtvigske Bevægelse i Visby i 50erne og 60erne, som havde Forbindelse med Mjolden og Bovlund og især støttedes af den Knudsenske Familie, Fr. Høyberg, Gaardejer Beck og Lærer Sigfred Ley, maa der saafremt dette endnu kan lade sig gøre, indhentes flere Oplysninger om, hvis der nærmere skal kunne gøres Rede for den.

handlingsprotokollen ses det, at Foreningen 1873 bevilgede 16 Rd. »til Huslejhjælp for det Lokale hos Trine Jacobsen, hvor Aftenmøderne sidste Vinter var afholdte«. Jeg antager, at det er Sigfred Ley, der har været Lederen og den faste Ordfører ved disse Møder. Af fremmede Talere hører man fra de foregaaende Aar om Corn. Appel og Præsterne Dahl i Tønder og Schmidt i Daler. Den sidste blev, efter at han paa Grund af Edsnægtelsen havde faaet sin Afsked som Præst, boende i Visby i 3 Aar. Han, Aug. Beck og Sigfred Ley blev under Krigen 1870 fængslede og førte som Fanger til Danzig.

Da Brugsforeningen fik sit eget Hus, blev et Rum i dette indrettet til Møderne, og til dem fik man en god Medhjælper i den unge theologiske Kandidat Vilhelm Hansen, der var Huslærer paa Trøjborg 1873—78. Han blev senere en udmærket Præst og Provst i Nykøbing paa Mors. Gamle Folk i Visby mindes, at de har hørt mytologiske Foredrag af Vilhelm Hansen. I Brugsforeningens Forhandlingsprotokol nævnes hans Møder kun eet Sted, hvor der kort og godt berettes: »Efter Generalforsamlingen den 6te Februar 1876 holdt Kandidat Hansen et særdeles vellykket Foredrag, særlig om Hustruens Hjælp og Støtte for Manden«. At den unge, ugifte Mand har valgt at tale om dette Emne hænger maaske sammen med, at han lige er bleven forlovet med Kogsinspektør Refslunds Datter, der siden blev ham en udmærket Hustru.

Ved Vilhelm Hansens Hjælp og med Støtte fra København og af de bedst bemidlede og mest interesserede i Sognet oprettedes der en Bogsamling, som fik sin Plads i Brugsforeningens Bygning. Foreningen gav 100 Rm. og Sparekassen 30 til dens Oprettelse. Brødrene Knudsen gav hver 40 og Vilhelm Hansen 30 Rm. af sin sikkert meget beskedne Løn som Huslærer. 1880 overgik Bogsamlingen til Sprogforeningen og blev siden støttet af den.

»Salen« i Brugsforeningen toges snart i Brug af Forretningen, og Møderne holdt op. I en Snes Aar var alt folkeoplysende Arbejde i Sognet saa godt som standset, der var Dødvande her som over det meste af Landsdelen.

Først da Tinghuset i 1894 var bleven købt til Forsamlingshus, kom der igen Gang i Mødelivet, og som sædvanlig var det Høyberg, der gjorde det første Skridt. Da han hørte, at Tinghuset var at faa billigt til Købs af Ejerinden, Enkefru Krüger, sikrede han sig Forfølsret til Huset til en Pris af 5000 Rm., og derefter sammenkaldte han hurtigt nogle interesserede Mænd fra Visby, Daler og Rørkær, med hvem han blev enig om, at der skulde slaas hurtigt til, inden

andre kom dem i Forkøbet og købte Huset til andet Brug. Disse Mænd var: H. A. Knudsen, Kristen Knudsen, Fr. Høyberg, Hans Jepsen fra Rørkær, Hans Petersen fra Rørkær, Jef og Carl Lytsen og Johannes Johansen fra Østerby, S. Lausten Sørensen fra Daler Mølle, A. P. Junker fra Gerup og John Schmidt fra Visby.

I det nye, grødefulde folkelige Arbejde, som nu tog sin Begyndelse i Nordslesvig med den Ungdom, der valgte at blive i Hjemstavn og værne Fædres Jord og Fædres Arv, var Visby med fra første Færd. Af alle de Forsamlingshuse, som nu skød frem, var Visby Nr. 2 i Rækken og blev i mange Aar et Samlingssted for Danske fra en vid Omkreds.

Tinghuset, nu Forsamlingshus.

Peter Rantzaus Kirkespir.

Det var ikke blot Bønderne (se Side 60), med hvem den magt- og pragtsyge P. Rantzau laa i Strid. Han havde ogsaa en langvarig Retssag med Domkapitlet i Ribe om Kirkerne i Visby, Døstrup, Mjolden og Randerup, hvis Indtægter han mente Skødet paa Godset hjemlede ham Ret til at oppebære, mod at han sørgede for Kirkernes Vedligeholdelse.

Hidtil havde de nævnte Kirker hørt under Ærkedegnen i Ribe, der var Medlem af Domkapitlet, og dette hævdede vedblivende at have Ret til Kirkernes Forvaltning.

Ligesom i Sagen mod Bønderne førtes der herom mange Retsforhandlinger ved Lø Herredsting, Viborg Landsting og Kongens Retterting, og de to sidste Retters Domme gik P. Rantzau imod. Efter at have forvaltet Kirkerne i 18 Aar maatte han 1598 tilbagebetale dem 3300 Daler.

Arkivar Hans Knudsen beretter i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 1922—24«, at Visby Kirkes høje Spir hurtigt viste sig at være usolidt bygget, saa at det allerede 1615 maatte underkastes en Hovedreparation, ved hvilken Lejlighed Spiret blev forsynet med Blytag i Stedet for de fortinnede Jernplader, som P. Rantzau havde ladet det tække med.

Efter Ærkedegn Ægidius Lauritsøns Regnskabsbog i Ribe Bisparkiv anfører Arkivar Knudsen følgende interessante Optegnelse:

»Vistby kiercke er Troyborgs sognekiercke, som affgangen welb. Peder Rantzow vdi sin tid lod kosteligen bepryde oc paa tornet lod opsætte en høy smal spir paa den manier, som spiren paa Hattersleffs bykiercke er bygt. Hand lod samme spir tecke med fortinnet stoelblick, som i det første skinnede oc praled megit i marcken, men varede icke lenge forind samme blick forrustet oc effterhaanden blæste af tornet, saa at der bleff funden deraff paa andre bymarcker. Derfaare er tornet i forgangne aaringer teckt igen aldels aff ny met egespon, oc met bly vel foruaret, huor paa er anduend stor bekostning. Oc efftersom samme spir er bygt af suag timmer, da er det seet i store stormvær, at den haffuer giffuen sig for væririt, huerfaare den er end at holde ved mact.«

Videre anføres efter Kirkens Regnskabsbog følgende Klage:

»Efftersom den megit store vnyttelige fløgel paa tornet oc knap, giordt aff fortenet blick, vaar nu aldels forrustet oc forderffuet, da haffue kierckeuergerne ladet den nedtage oc ladet en ny forgylt igen opsette med stoer liffsfare for spirens høyhedtz skyldt, i lige maade ladet bekoste bly oc blyteckning, smedtlønn oc i andre maader, som effterfølger.«

Og Kirkens Regnskabsbøger udviser ifølge H. Knudsen, at der i 1615 alt i alt paa Spir og Taarn blev anvendt 303 Mark 15 Sk. lybsk eller godt 121 Rdlr., altsaa et efter Tidens Lejlighed ret betydeligt Beløb. Samme Aar var Kirkens hele Indtægt 261 Mark 11 Sk. og den samlede Udgift 440 Mark.

8 Sk. Der var altsaa et Underskud paa 178 Mark 13 Sk. lybsk. Til Dækning laantes noget af Daler Kirkes Midler, som ogsaa var under Ribe Ærke-
degns Bestyrelse, og Kirkeværgerne maatte staa i Forskud for Resten.

De følgende Aars Regnskaber udviser yderligere adskillige Udgifter til Taarnet, men dog ikke større, end at Regnskabet for 1618, det sidste i Ægidius Lauritsens Regnskabsbog, kunde afsluttes med et beskedent Underskud paa 12 Mark 4 Sk. 6 Hvide lybsk.

KILDER OG LITTE R A T U R

Af utrykte Kilder er benyttet: Pastor Seegers Sognekronik, Høybergs Erindringer og Visby Brugsforenings Forhandlingsprotokol.

Andre Kilder: Vilhelm Lorenzen: Rantzauske Borge. — M. H. Nielsen: Godske Rantzau og Selvejerne i Lø Herred (Sønd. Aarbg. 1895). — M. Eskesen: Den sønderjydske Digterinde Anna (Sønderj. Aarbg. 1893). — Markblomster af »Anna«.

Af anden Litteratur kan henvises til: M. H. Nielsen: De kongerigske Enklaver (Fra Ribe Amt 1922). — J. Byskov: En vestslesvigsk Bondeslægt (i Sv. Dahl og Linvald: Sønderjylland). — N. Svendsen og Lausten-Thomsen: Haabets Mænd. — N. Svendsen: En vestslesvigsk Egn (i Festskrift til H. P. Hanssen). — Thade Petersen: De sønderjydske Frimenigheders Historie.

KAMPMANN & HERSKIND ^{A/S}

Vestergade 2 - København

Kul og Cokes Import

TELEFON

2628

Den Nordslesvigske Folkebank

Aktieselskab - Aabenraa - oprettet 1872

Aktiekapital Kr. 1.000.000,—
Reserver ca. Kr. 500.000,—

Willemoesgade 3

14-12114

A/S

ALLIANCE

Elektr. Anlæg
NEON Anlæg

A/S FAKSE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16 Telefon Central 9123

GØDNINGSKALK

98 pCt. kulsur Kalk (am. Latitude) i Varen, som
den leveres - ca 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

DRIK

JAGO

KAFFE

SPIS

PALMA

MARGARINE

Sparekassen for Haderslev Bys Omegn

Kontortid:
9—12, 2—4. Lørdag 9—1.
HADERSLEV

Askov Sløjdscole

Vejens St. Telf. 17 Askov.
Skolen for Overgangsalderen.
Amtsunderst. skal søges inden 1. Juli.
Statsunderstøtt. søges indtil 15. Nov.
Skema og Skoleplan sendes frit.

Kristine og Anders Nielsen

Støt de

sønderjydske
Indsamlinger

Snoghøj ^{Gymnastik-} højskole

Fredericia.
3 Maaneders Sommerskole.
5 — Vinterskole.
Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

Ja - men

Jrmas

Kaffe

smager bedst

Frickbrændt
med egne moderne Fremderler
Carl Schepke Kbhvn. Frøsk. 1936.
Egen Anlæg.

Dansk Andels Ægexport

Vestervoldgade 7 & 9

Telf. 2126 - 11126 - København

Forlang altid **ÆG**

stempleet med D. A. Æ.-Mærke

Aktieselskabet

Hans Pedersen & Co

Grundlagt 1836

Østergade 16 København

Import af Kul og Kok

Telefon Central

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1937

Modeller

TO-R Standard U 37

3-Rørs fremragende og selektiv Universal Distancemodtager med Gram-mofontilslutning, Klangfarvekontrol og 70 Stationsnavne paa Skalaen:

For 220 Volt Jævn- & Vekselstrøm

Kr. 325,00

Speciel Type for 110 Volt Jævnstrøm og 220 Volt Jævn- & Vekselstrøm

Kr. 325,00

For 127 Volt Vekselstrøm og 220 V. Jævn- & Vekselstrøm med Auto-transformator . . . . . *Kr. 340,00*

4-Rørs Universal Distancemodtager med tre afstemte Kredse. Meget rolig, kraftig og selektiv forsynet med automatisk Fadingkontrol, Gram-mofontilslutning, 80 Stationsnavne paa Skalaen, paa hvilken der tillige findes Visere for Klangfarveindstilling og Lydstyrke:

For 220 Volt Jævn- & Vekselstrøm

Kr. 395,00

For 127 Volt Vekselstrøm og 220 V.

Jævn- & Vekselstrøm med Auto-transformator . . . . . *Kr. 410,00*

TO-R Olympic U 47

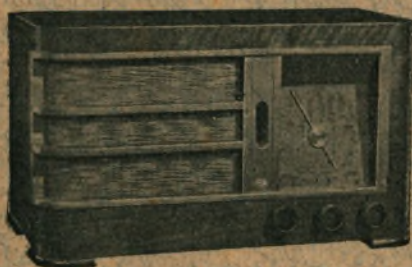
Superheterodyn Modtager med Kortbølgeomraade. Har alle nye, tekniske Finesser, saasom Glimlampeindikator, automatisk Fadingkontrol, Koncerthøjtaler etc. og paa Skalaen er 100 Stationsnavne, ligesom der findes Visere for Klangfarveindstilling og Lydstyrke:

For 220 V. Jævn- & Veks.st. *Kr. 490,00*

Speciel Type for 110 Volt Jævnstrøm og 220 V. Jævn- & Veks.str. *Kr. 490,00*

For 127 V. Vekselstr. og 220 V. Jævn- & Veks.str. m. Autotrftmt. *Kr. 505,00*

TO-R Storsuper U 57

Skriv efter vor Brochure i hvilken samtlige vore Modeller i Reol- og Gram-mofonskabsudførelse er beskrevne, og lad Dem ved en Demonstration gennem Deres Forhandler overbevise om, at TO-R er den fuldkomne Radio.

TO-R R A D I O

Hovitzvej 11, København F.

Telefoner: C. 5268 - 13